

tikai elméletekhez is csatlakozott. A „zöld tanulmányokat” (*green studies*) ezáltal fontos kritikai tevékenységként értelmezhetjük, hiszen az egész bolygónkra, annak jövőjére és egyáltalában az emberiség túlélésére összpontosítanak.

Az ökokritika szempontjából kiemelkedő fontosságú az irodalom azon megközelítése, mely szerint a „természet” és a „környezet” olyan kulturálisan meghatározott konstrukciók, amelyek megalkotásában az irodalom a múltban és a jelenben is egyaránt jelentős szerepet játszik. Mivel az irodalom társadalmi valóságunk szervezésében segít, ezáltal az irodalom és a környezet kapcsolataival való foglalkozás politikailag is relevánssá válik, amihez az ökokritika nyújtja az elméleti keretet. Mindezek mellett a pedagógiai dimenzió is különösen fontos: a közoktatásban és az egyetemeken a szövegek ökológiai megközelítésű olvasása ösztönözhet a természettel való, bevett mintákon alapuló kapcsolatunk megkérdőjelezésére, alternatív életmódok megvitatására és politikai elkötelezettség kialakítására.

A politikai ökológia, mely felismeri a környezeti válság súlyát és kihatásait, kulcsfontosságú lehet a demokrácia megújulásához vezető úton. Mivel azonban ez az ökológiai elveken alapuló kormányzási mód még megvalósításra vár, ezért egyrészt csak a fikció segítségével tervezhető, másrészt pedig ehhez a modern társadalmaknak jól tájékozott és tudományos ismeretekkel rendelkező kritikusként kell működniük. Ez a megközelítés lehetőséget kínál arra, hogy az ökológiai kihívások kezelése révén ne csak a környezet, hanem a demokratikus rendszer is fejlődhessen és alkalmazkodhasson az új kihívásokhoz.

Az ökológiai kormányzás változatos megjelenési formáiba és sokrétű aspektusaiba nyerhetünk betekintést Bühler kötetének segítségével. Érdeme, hogy összefoglalja az e témával foglalkozó műveket, s egyszersmind azt is szemlélteti, hogy milyen sokoldalúan alkalmazható megközelítésmód az ökológia szellemében történő kormányzás. A könyv közérthetősége és didaktikus fogalmazásmódja által az olvasóközönség széles rétegét megtudja szólítani, és számos film, irodalmi mű és esettanulmány bevonásával próbálja kézzelfoghatóvá tenni az ökoenvironmentalitás koncepcióját. Fontos kérdéseket tárgyal interdiszciplináris szinten, és kiemelt jelentőséget kap benne az egyes tudományágak egymásra hatása és együttműkö-

dése. Átfogó és közérthető módon kapcsolja össze az ökológia és a kormányzás területeit, ezzel bemutatva, hogyan lehetnek ezek az elvek mérvadók a társadalmi és politikai kérdések megértésében. Ezáltal az ökológiai szemlélet nem csupán elméleti koncepció marad, hanem hatékony eszközként tűnik fel a mindennapi élet és társadalmi döntéshozatal kontextusában is.

 HELIKON

NYERGES CSABA

nyergescs55@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2467-6908

Simon C. ESTOK. *The Ecophobia Hypothesis*. New York: Routledge, 2018. 197. <https://doi.org/10.4324/9781315144689>.

„Nehéz komolyan venni azt az [...] ökokritikust, aki marhasülttel a gyomrában gyárt ragyogó elméleteket” – írja Simon C. Estok 2009-ben az *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment (ISLE)* című folyóiratban megjelent, nagy port kavart tanulmányában. Estok saját ökofóbia-koncepciója ebben a szövegben inkább csak ötletszinten kapott szerepet; kilenc évvel később azonban, a jelen recenzió tárgyát adó *The Ecophobia Hypothesis* című könyvben már hipotézisként konstruálódik meg. A szerző további munkásságára reflektáló szakmai diskurzus is látványos példáját nyújtja annak, amit Serpil Oppermann szintén még 2009-ben Estoknak címezve „ismeretelméleti krízisként” azonosít az ökokritika beszédmódjaiban. A válság hátterében az aktivizmus és az elmélet összetett viszonya áll, tárgyát pedig az adja, hogy az ökokritika mint önálló diszciplína nem rendelkezik olyan saját, összefüggő elméleti apparátussal, amely a legtöbb humán- és társadalomtudományos tudományterületet összefogja. Estok kritikusi ugyanakkor rendre arra hívják fel a figyelmet, hogy ő csupán egy újabb teoretikus kártyavárat akar építeni, ami nemcsak haszontalan, de ellentétes is azzal az elképzeléssel, amelyet véleményük szerint az ökokritikának kellene megvalósítania. „Vajon mikor válik egy álláspont retorikai stabilitása és állítás/bizonyításviszonya eléggé nevétségessé ahhoz, hogy ne pazaroljunk további cikkeket és könyveket az állí-

táson rágódva, és helyett azon dolgozzunk inkább, hogy valami hasznosat tegyünk az akadémián kívüli világban is?” – teszi fel a kérdést S. K. Robisch, akinek az Estok-tanulmányt kritizáló cikke után a publikációnak helyet biztosító *ISLE* kiadott egy közleményt, amelyben felhívták a figyelmet arra, hogy több, erőszakra felbujtó szöveget nem fogadnak be.

Minden bizonnyal az Estok tanulmánya köré összpontosuló intenzív diskurzus magyarázza a szerző könyvének meglehetősen szokatlan felvezetőjét is. Sophie Christman előszava után, s egy másik oldalas rövid ökofóbia-kisokost követően, Estok rögtön rátér a 2009-es tanulmánya generálta vitára, és hosszasan szemléli, hogy azóta milyen sokrétű tudományos diskurzus folyik az ökofóbiáról; majd arra a következtetésre jut, hogy „az ökofóbia teoretizálása egy időben ellentmondásos lehetett, de a bizonyítékok határozottan arra utalnak, hogy ez ma már nem így van” (7). Felmerül a kérdés, hogy vajon tényleg ennyire egyszerűen elintézhető-e az a probléma, amelyet „aktivizmus kontra teória”-ként szokott hivatkozni az ökokritikai szakirodalom. Az ugyanis, hogy kialakult egy termékeny szakmai érdeklődés az elméleti fókuszúnak látszó ökokritika iránt, még korántsem jelenti azt, hogy a tudományterület kutatói számára döntés született volna a dichotómia egyik vagy másik tagjának javára. Meglátásom szerint épp ebben a megoldatlanságban lokalizálható Estok szövegének szembevetendő hiányossága, a szerző ugyanis minden egyes alfejezetben kiemelt figyelmet szentel annak a kérdésnek, hogy fog-e bármi változni attól, hogy ő akadémiai kereteken belül, egy szűk értelmiségi rétegnek értekezik az emberre jellemző ökofóbia veszélyeiről. Ezzel párhuzamosan pedig többször rávilágít arra is, hogy az ökokritikának valóban szüksége lenne egy olyan teoretikus alapra, amely önálló diszciplínává emelhetné azt. Estok számos figyelemre méltó és alaposan átgondolt állítása sem képes elfedni az ennek érdekében végzett munka hiányát; még annak ellenére sem, hogy saját retorikája könnyen arról győzheti meg az olvasót, hogy ez a könyv nyújtani fog valamiféle alternatív megközelítésmódot, esetleg módszertant, amellyel a végtelenségig túlpolarizált *elmélet vs. gyakorlat* problémáját termékenyebb irányba tereli.

Az ökofóbia-hipotézis mindazonáltal hatalmas és szerteágazó kutatómunka eredménye, amelyet a hét alfejezet konklúziói visszaigazolnak. Estok ökofóbia-hipotézise a természettől és a természeti dolgoktól való irracionális félelmek megértésére törekszik. A szerző szerint azok a viselkedési mintázatok, amelyek alapvetően az ember túlélését biztosították („üss vagy fuss” reakció, időjárási tényezőktől, veszélyes állatoktól való félelem stb.), és egykor valóban racionális félelmek voltak, mára irracionális fóbiává alakultak, ily módon potenciálisan hozzájárulva a kihalásunkhoz (Rick HUDSON, „Book Review: Simon C. Estok: *The Ecophobia Hypothesis*”, *Gothic Nature*, 1 [2019]: 246–248, 246). Estok célja az ökofóbia teoretizálásán keresztül az antropocén-korszak, a jelenlegi környezeti válságok és az éghajlatváltozás ember generálta eredetének feltárása; teszi mindezt azért, hogy rávilágítson a változó jelenségekhez való társadalmi hozzáállásokra is.

Az első alfejezet E. O. Wilson biológus biofilia-konceptiójából indul ki, amely a természet, illetve a nem emberi élőlények szeretetére utal. Estok egyetért Wilson elméletével, miszerint a biofilia is az emberbe biológiailag kódolt viselkedésmód; kiemeli ugyanakkor, hogy a biofilia csupán a skála egyik vége, annak másik végpontján az ökofóbia áll, és Wilson elmélete önmagában egyáltalán nem képes a jelenleg is zajló monumentális környezetpusztítást magyarázni. Hasonló módon cáfolja Estok azokat az elképzeléseket is, amelyek szerint az emberi viselkedés csupán szociokulturális tényezők eredménye, de ugyanígy megkérdőjelezi azt is, hogy az emberi magatartást teljes mértékben a gének határoznák meg. A fejezet központi gondolatmenete az antropocénhez vezető utat követi, a szerző állítása szerint ugyanis az antropocén tulajdonképpen az ökofóbia csúcsra járatása.

A Terror és ökofóbia című részben Estok amellett érvel, hogy a terror különböző képei, amelyeket a média közvetít, legtöbbször egyszerűen megerősítik azt az antropocén-ideológiát, mely szerint a természet olyasvalami, ami ellen harcolni és amit uralni kell: „A vallási indíttatású támadások okozta pusztítás traumája és a káosz, ami New Yorkban uralkodott a 21. század elején, a 9/11-narratívákat egy olyan hagyományon belül helyezi el, amely erősen emlékeztet az apokaliptikus diskurzusra” (38). A természetről alkotott disztópikus képek ál-

tal gyakran megerősített ökofóbia a természetet ért károkkal szemben mint kollektív közömbösség jelenhet meg. Az ökofóbia-hipotézis szerint „a terrorról és az éghajlatváltozásról szóló narratívákat úgy kell érteni, mint amelyek egyszerre idézik elő a félelmet, és függenek is attól”, továbbá „a 9/11 utáni diskurzusok (az idegengyűlölet és a rasszizmusé) és az éghajlatváltozásról szólók (ökofóbia) nem egyszerűen izomorfikusan hasonlók, hanem kölcsönösen függenek egymástól.” (35) Tehát a társadalmi és természeti narratívák félelmet generálnak, de a félelemre is alapozódnak reakcióként, ekképpen pedig egymással is kölcsönös függésbe kerülnek Estok szerint, vagyis az eltérő diskurzusok között kettős kötések képződnek. A fejezet és egyben a könyv egyik központi állítása szerint az ökofóbiát az egyéni ágencia elvesztésétől való félelem katalizálja. A tragédiát mint irodalmi műfajt is alapvetően meghatározza ez a félelem Estok szerint. A *Lear király* rövid elemzésével példázza, hogy a műfaj nem az én felemelkedését ünnepli, inkább „nyafog” (*whine*) annak lehetetlenségén. Lear tragédiája így módon abban áll, hogy nem képes elválasztani saját magát a természeti környezettől. „Mivé lenne a darab a vihar nélkül?” – teszi fel a kérdést a szerző.

Estok monográfiája egyébként számos hosszabb-rövidebb elemzést tartalmaz, amelyekben az irodalmi művek mellett a filmek értelmezése is teret kap. Sajnos a művészeti produktumokat elemző részek kevésbé kidolgozottak, az elemzések gyakran nem lépnek tovább annál, mint hogy egy adott ökokritikai ötlet, ideológia perspektíváját applikálják.

A könyv középső fejezetei két fő jelenség köré csoportosítva tárgyalják az ökofóbia jellemzőit. Estok azt vizsgálja, hogy az ökomédia és a globális húsfogyasztás milyen módon függ össze az ökofóbiával. A média szerepe és befolyása nyilvánvaló az ökológiai narratívák formálásában is. A katasztrófafilmek és az emberi önpusztítás apokaliptikus narratíváinak elterjedése egyrészt azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az anyagi világot pusztító látványosságá és árucikké degradálja, ami a néző passzivitására erősíthet rá, másrészt viszont cselekvési és elköteleződési lehetőségeket kínál. Hogy a kapitalista ökomédia megváltoztatása rendkívül nehéz és hosszú folyamat, arra Estok a dohánypiac 20. századi átalakulását hozza példaként; szerinte ugyanakkor még a legnagyobb tőkekoncentrációval

rendelkező piaci ágensek működés módjának megváltoztatása is lehetséges, és ez egyben elengedhetetlen bolygónk megóvása érdekében. A tényleges változáshoz például nemzeteken átívelő jogi intézkedésekre lenne szükség, de sokan valószínűleg ezt a szabadságjogok elvételével állítanák párhuzamba. „Ha ezek a támadhatatlannak tűnő behemótok (Malboro, Camel és mások) bizonyos mértékben vesztek is hatalmukból és tekintélyükből, akkor az óriási erőfeszítések árán történt, nem egyszerűen a felvilágosításoknak köszönhetően [a dohányzás környezet- és egészségkárosító hatásairól informálódtak az emberek – Ny. Cs.], hanem a személyes szabadság és a közfelőlőség viszonyának társadalmi értelmezésében bekövetkezett változása révén” (68.).

Az ökofóbia-hipotézis szerint a modern, iparosodott nemzetek egyik alapvető jellemzője, hogy sajátos „hüsetikájuk” van, vagyis azokat a nemzeti létformákat, amelyeket ma ismerünk, alapjaiban határozza meg a húsfogyasztás etikája. „A hús az ökofób állapot legextrémebb, globális jellegét reprezentálja, azon totális közömbösség miatt, amit a húsipar tanúsít a meggyalázott nem emberi testek felé” (92.) A húsipart alakító piaci logikák és az ágenciavesztéstől való félelem készítetik az emberiséget arra, hogy egy olyan ipari gépezetet működtessen, amely rendkívül veszélyes és jelenlegi formájában teljes mértékben fenntarthatatlan. A piacot meghatározó ideológiák sokszor önmagukban is ambivalensek: a génkezelt ételek biztonságáról Estok szerint például még ma sincs elegendő mennyiségű információ. Bár lehetséges lenne érvelni amellett, hogy ezekkel a technológiákkal szélesebb körben csökkenthető az éhezés, ez egyrészt nem történik meg, másrészt a génkezelt technológiák nemcsak az emberi egészségre gyakorolnak potenciálisan negatív hatást, de a termőföldek szélsőséges átalakulása miatt is veszélyesek. „Az amerikai élelmiszeriparban a vállalati kapitalizmus gyakorlata és a profitra való törekvés ökofób, és nem termel sem ésszerű alternatívákat, sem fenntartható élelmiszerforrásokat” (96).

Az *Örület és ökofóbia* című fejezetben Estok az ökofóbiát az örültséggel hozza összefüggésbe, amennyiben amellett érvel, hogy az irracionális félelmünk a természet kiszámíthatatlan ágenseitől az örület határán mozog. A szerző irodalmi szövegek segítségével tárgyalja örület és ökofóbia

kapcsolatát. Röviden reflektál az örültség irodalmi ábrázolásmódjaira, és elválasztja egymástól az úgynevezett „valós” és „irodalmi” örültséget: „Az irodalmi örület nyilvánvalóan nem ugyanaz, mint a nem irodalmi örület, de az etika, amely az örület társadalmi konstrukciójához kapcsolódik, mindkét esetben funkcionálisan azonos, és ugyanazok az elemzési módszerek érvényesíthetők az etikai kereteken az irodalmon belül és kívül is” (123). Bár ez a fejezet inkább egy kutatási terület kirajzolására vállalkozik, akkor is meglehetősen reduktívnak tűnhet az, ahogyan Estok itt irodalomról és az irodalmi ábrázolás szerepéről értekezik, több szempontból is. Ha az ökokritikai gyakorlat egyik elsőszámú hivatása az irodalmi szövegek elemzése, akkor az ökokritikai berkekben elismert Estok irodalomkoncepciójának reduktív mivolta – azaz csak példaértéken kezeli a szöveget – azért válhat szembetűnővé, mert pont ebben a diszkurzív közegben kap kiemelt figyelmet az irodalom funkciójának és működésmódjának problematizálása. Az ökokritikai nézőpontú szövegelemzések egyik központi kérdése éppen az, hogy mivel biztosítható az ökokritika mint értelmezői eszköztár létjogosultsága, vagyis hogy milyen társadalmi jelentősége lehet az efféle munkának. Ily módon az irodalom szerepének megragadása az ökokritikának egyik legtöbbször tárgyalt problémája.

Az utolsó, revelatív részben a szerző a szemét kérdéskörét taglalja. Estok azt állítja, hogy az ember által termelt szemét görcsös eltüntetésével még nagyobb teret adunk az e viselkedésmódokat meghatározó ökofób érzeteknek. Ahelyett, hogy egyfajta eszképpista közönnyel állnánk a szeméthez, érdemes lenne elismerni annak ágenciáját, és az elterelés helyett mielőbb cselekedni, mert az a mennyiségű szemét, amelyet az emberiség termel, a legjobb törekvések ellenére is csupán a nyugati világ bizonyos részein maradhat még láthatatlan.

Estok munkája, bár néha elnagyolt, olykor felszínesen provokatív, mégis jelentős hozzájárulás az ökokritikai diskurzusokhoz. Amennyiben a könyvnek az volt a célja, hogy rávilágítson még kevésbé kidolgozott, de potenciálisan hasznos kutatási területekre, és felhívja a figyelmet az emberiség ökofób viselkedésmódjára különböző perspektívákból, úgy teljesítette saját célkitűzését. A monográfia a saját retorikája alapján azon-

ban, úgy tűnik, ennél többet szeretett volna elérni. Amint arra korábban rávilágítottam, hasznos lehetett volna az elmélet és a társadalmi cselekvés összetett relációit reflektáltabban kifejteni. Ismét Oppermann-t idézve: „nem szabad elfelejtenünk, hogy az elmélet mindig hatékony egy olyan kulturális tér kialakításában, amely aztán politikai teret teremt a kormányok számára a cselekvésre, és ugyanolyan hatékony, mint az aktivista kísérletek.” Sem Estok, sem Oppermann nem fejt ki részleteiben, mit értenek az elmélet „hatékony-sága” alatt. Amit tehát Oppermann számon kért, azt nem teljesítette Estok könyve, holott Oppermann is levegőben hagyja, mit ért hatékonyságon. Louisa Mackenzie és Stephanie Posthumus szintén az *ISLE*-ban megjelent közös cikkükben amellel érvelnek, hogy Estok („elméletmű”) és Robisch (az említett, radikális hangvételű kritika szerzőjének „elméletellenes”) pozíciója nagyon sokszor hasonló, ami arra enged következtetni, hogy a kétpólusúnak tűnő vita sokkal összetettebb annál, mint hogy egyszerű binaritásokban gondolkodjunk róla. A monográfia elején elő-előjövő gúnyos megjegyzések helyett talán érdemesebb lett volna a vitára „elméleti” szempontból is reflektálnia Estoknak, ami minden bizonnyal világosabbá tehetné volna a könyv szerzőjének pozícióját is. Ahogy a szerzőpáros megfogalmazza, „végső soron a tét nem az elméletpárti kontra elméletellenes kettősségben keresendő, hanem az olvasás etikájában és a kontextualizált tudományosságban, amely figyelembe veszi a különböző társadalmi-térbeli episztemológiákat és párbeszédbe hozza azokat.”

Ezzel akár összhangban is lehetne az a rendre visszatérő kijelentés Estok munkájában, hogy az ökofóbia hasonló módon működik, mint a rasszizmus, a szexizmus vagy a homofóbia. A szerző továbbá többször feleleveníti, hogy ha olyan ökokritikát akarunk csinálni, amely képes valamilyen hatást elérni, annak feminista alapokon kell nyugodnia. Előbbi kijelentése azonban éppen a feminista vagy akár a queer elméletek felől megközelítve lehet problematikus. Természetesen a különböző kizárás-mechanizmusok működhetnek hasonló logikák mentén, mint az ökofóbia, de Estok állítása éppen azért tűnik sokszor inkább egy felvett pozíciónak, mert egyáltalán nem derül ki, pontosan mit jelent számára a feminista ökokritika, vagy az, hogy mik azok a hason-

ló logikák, amelyek mentén például a homofóbia és az ökofóbia egyformán értelmezhetők. Ahogy az idézett szerzőpáros rámutat: „Kellő figyelmet kell fordítani arra a tényre, hogy a queerség és a természet nem mindig egy olyan általános státuszban érintkeznek, amely abjekt vagy kisebbségi, mint ahogy a nőesség és a természet sem.” A könyv szerteágazó tudásanyaga mindenképpen figyelemreméltó, a kidolgozatlanul maradt megfigyelések és pozíciók pedig remélhetőleg további munkára sarkallják az ökokritikai diskurzust.

HELIKON

BARTHA ÁDÁM

adam.bartha89@gmail.com

ORCID: 0009-0005-6336-5458

Lorraine DASTON. *Against Nature*. *Untimely Meditations*. Cambridge, MA–London: The MIT Press, 2019. 78.

Lorraine Daston könyvének rövidege ellenére alapos összefoglaló áttekintést ad a természet fogalmának nyugati alakulásáról. Az amerikai tudománytörténész genealógiai áttekintése arra keresi a választ, hogyan kapcsolódott össze a természeti törvény és a normativitás fogalma a nyugati gondolkodástörténetben. Másként fogalmazva: hogyan alakult ki az a koncepció, miszerint az emberi észnek és a belőle következő normativitásnak tükröznie kell(ene) a természet univerzális törvényszerűségeit.

Daston kiindulási pontja, hogy a nyugati társadalmakban a természetet sokáig objektív adottságként fogták fel, vagyis olyan környezeti valósággként, amely „odakint” van. Bár saját szabályai szerint működik, és kihatással van az emberre, a természeti és az emberi (társadalmi, individuális) szabályok nem egylényegűek.

A szabály és a törvény fogalmi megkülönböztetése az egyik episztemológiai kulcs a kötet befogadásához, és ennek hangsúlyozása teszi leginkább világossá, hogy a foucault-i módszertan által ihletett genealógiai elemzésről van szó. Daston ugyanis kiemeli, hogy az európai gondolkodástörténetben a természetet a 17. századig úgy írták le, mint amely szabályok és axiómák szerint működik, de ezeket nem tekintették univerzális törvények-

nek – miként Foucault-nál, úgy Dastonnál is fontos episztemológiai vízváltásznak számít a francia felvilágosodás.

A szöveg a természet három alapkategóriáját vázolja fel: ilyen a *specifikus*, a *lokális* és az *univerzális* természet. A specifikus természet a világ „dolgainak” egyedi természeti szabályait írja le. Ezek a szabályok bár determinisztikusak, nem univerzálisak, amennyiben nem ugyanazok a szabályok vonatkoznak az egyes dolgokra. E specifikus szabályok legfontosabb jellegzetessége – mondja Daston –, hogy rendet teremtenek a világ eltérő dolgai között. A lokális természet ezzel szemben kiszámíthatóságot, egyfajta helyhez kötött rendet teremt, azonban nem determinisztikus. Ezek a lokális adottságok vagy attribútumok leginkább a helyi szokások formájában jelennek meg. Végül az univerzális természet olyan szabályok összessége, amelyeknek nincs alternatívájuk, és a világ dolgaira specifikus különbségek nélkül vonatkoznak. Daston szerint ennek prototipikus példája a gravitáció.

Az utóbbi kategória a 17. században felértékelődik, episztemológiai változást hozva a nyugati gondolkodástörténetben. A teológia, a természetfilozófia és a matematika összekapcsolódása ugyanis lehetővé teszi egy olyan világgép megszületését, amely a világot egy isteni törvényhozó által megalkotott, univerzális törvényszerűségek szerint írja le. Ez összeért a mechanikus világgéppel, és ennek tudható be, hogy az olyan tudósok számára, mint Newton vagy Boyle, a teológia és a mechanika vagy a matematika szorosan összekapcsolódhatott. A természet törvényeit Isten alkotta, a természet tehát egy Isten által alkotott gépezetként képzelhető el.

A specifikus természet kapcsán Daston tesz egy igen izgalmas kitérőt, megemlítve a „szörny”, illetve a „szörnyszerűség” történeti-diszkurzív problémáját. A szörny ugyanis az arisztotelianus tradícióban olyan torzulást jelöl, amely megzavarja vagy felforgatja egy létező specifikus természetét. Genealógiai szempontból ennek felvetése azért is fontos, mert jól alátámasztja a kötet egyik alapállítását, miszerint a természeti rend mint diszkurzív konstrukció radikálisan instabil. Ha ugyanis a specifikus természet egy létező „autenticitását” és a dolgok „természetes” rendjét hivatott megerősíteni, akkor ennek nyomában mindig ott található egy zavaró többlet, a „természetellenes-